

Naturvårdsverket

Stefan Henriksson

Angående naturtypsklassning av skogen på File hajdar

1. Sammanfattning

I denna skrivelse redogör vi, som ombud för Cementa AB ("Cementa"), för bolagets syn på frågan om skogen på File hajdar kan klassas som naturtyp trädklädd betesmark (9070) mot bakgrund av de utredningar i frågan som presenterats av ArtDatabanken¹ respektive Centrum för Biologisk Mångfald ("CBM").² Vidare lämnar Cementa sina kommentarer till rapporterna. Slutligen kommenterar Cementa frågan om ärendets fortsatta handläggning. Synpunkterna avser huvudsakligen den del av det föreslagna Natura 2000-området som Cementa äger (fortsättningsvis "Utökningsområdet"). Cementa vill sammanfattningsvis framföra följande.

- Cementa har ägt Utökningsområdet sedan 1940-talet. Cementa har upplåtit rätt till skogsavverkning och jakt men aldrig till bete. Någon betesdrift har alltså inte förekommit så länge Cementa ägt marken och om det skulle ha förekommit så hade det dessutom varit olagligt.
- Skogsmarken i Utökningsområdet uppfyller därmed inte Skogsstyrelsens definition av äldre betespräglad skog:

Tydligt betespräglade skogar med äldre, extensivt nyttjat barr- löv- eller blandskogsbestånd som uppkommit genom naturlig förnygring. Områdena har under skogens uppväxt och mognad utan längre uppehåll betats åtminstone in på 1960-talet av hästar, nötkreatur, får eller getter.

En klassning som trädklädd betesmark skulle alltså strida mot den definition som den för skogsskötseln ansvariga myndigheten tillämpar.

- En klassning av skogsmarken som trädklädd betesmark skulle framtvunga en ensidig betesförvaltning som omöjliggör andra anpassade naturvårdsåtgärder i området.
- Befintligt källmaterial beträffande frågan om betesdriften under 1900-talet refereras knappt alls i CBM:s utredning. Cementa konstaterar att det under 1900-talets första hälft bevisligen har funnits omfattande beteshagar i omgivningarna men däremot inga beteshagar alls i Utökningsområdet. Detta kan rimligen förklaras av att

---

¹ ArtDatabankens utlåtande av naturtypsklassningen av de trädklädda markerna på Filehajdar, Gotland, Anders Jacobsson, Håkan Berglund, 2016-12-09.

² Betet på Filehajdar 1700 till idag, en historisk-ekologisk undersökning av en gotländsk utmark, Anna Westin och Tommy Lennartsson, Centrum för Biologisk Mångfald, SLU, 2016-12-05.

Utökningsområdet saknar såväl tillräcklig jordmån som tillräcklig tillgång till vatten för att kunna nyttjas som betesmark.

- Beträffande markanvändningen i äldre tid visar Dan Carlssons utredning, [Bilaga 1](#), bland annat att Utökningsområdet åtminstone sedan 1600-talet har utgjort enskild mark och alltså inte varit en gemensamt ägd eller förvaltd betesmark. Vidare framgår att File gård, som i äldre tid ägde Utökningsområdet, har varit en kalkpatronsgård mellan ca 1700 och 1870 som primärt har nyttjats för veduttag, kalkbrytning och kalkbränning samt att den klart största historiska påverkansfaktorn på skogarna på norra Gotland var den omfattande avskogningen under 1700- och 1800-talen.
- Eftersom Utökningsområdet har utgjort enskild mark har ett obehörigt nyttjande av marken för bete varit olagligt åtminstone sedan 1736. Sedan 1857 har ett betesutnyttjande varit förenat med krav på stängsling. Det finns inga belägg för att det förekommit stängsel i Utökningsområdet.
- ArtDatabankens naturtypsklassning bygger på förutsättningen att bete har förekommit överallt på File hajdar in på 1900-talet. Det saknas belägg för detta.
- Den historiska analys som CBM presenterar bygger på ett flertal ensidiga tolkningar av det historiska källmaterialet. Till grund för dessa tolkningar ligger ett oklart och delvis även felaktigt användande av centrala begrepp såsom *utmark*, *inägor*, *skogsbete*, *bygemenskap* och *File hajd*. Det presenterade materialet möjliggör helt andra tolkningar än de som CBM framför. Det saknas också stöd i källmaterialet för att det förekommit utmarksbete i form av lösdrift på File hajdar. Det utmarksbete som CBM generellt beskriver avser andra områden på Gotland och kan i flertalet fall lika gärna tolkas som att betet har bedrivits i inhägnader. Vad gäller påståendet att File hajdar ägts och förvaltats av en ”bygemenskap” så är det inte bara ogrundat utan bevisligen felaktigt. Att större hagar förekommit på File hajdar framförs utan något stöd alls i de historiska källorna. Samtidigt utelämnas historiska källor som visar att omfattningen av beteshagar i närområdet har varit betydande.
- ArtDatabankens tolkning av naturmiljön har begränsat sig till kärlväxtfloran och trädskiktet och bortser helt från andra möjliga påverkansfaktorer än bete. De utredningar som Enetjärn Natur har gjort är mer omfattande i tid och har vägt in fler aspekter än ArtDatabankens utredning.
- ArtDatabankens och CBM:s utredningar tillför ingen ny sakkunskap till frågan om utseende av Natura 2000-område.

2. Bakgrund och inledning

Cementa vill inledningsvis erinra om vad bolaget anförde i skrivelsen den 22 april 2016. Som Cementa framförde så tillgodoser länsstyrelsens omarbetade förslag till Natura 2000-område i princip inte alls behovet av att utöka skyddet av de för Gotland särskilt angelägna bristnaturtyperna karsthällmarker (8240), basiska berghällar (6110) respektive rikkärr (7230). En kvarstående fråga är därför om eventuell förekomst av naturtypen *trädklädd betesmark* (9070) kan påverka bedömningen av om förslaget ska överlämnas av Naturvårdsverket till regeringen.

Cementa erinrar också om vad som framförts i föregående skrivelse den 22 april 2016 om att det över huvud taget är ytterst tveksamt om naturtypen trädklädd betesmark kan betraktas som en bristnaturtyp mot bakgrund av dels de omfattande arealer av naturtypen som redan påstås vara skyddade, dels de skilda metodiker för klassning av trädklädda betesmarker som tillämpats i olika fall. Därtill måste beaktas att behovet av eventuellt utökat skydd av denna naturtyp mycket väl, och troligtvis lämpligare, kan tillgodoses genom förbättrade skötselåtgärder inom det befintliga Natura 2000-nätverket. En eventuell klassning som trädklädd betesmark är alltså inte den ensamt avgörande faktorn för om förslaget ska vidarebefordras till regeringen.

Regeringsuppdraget innebar att *länsstyrelserna* skulle ta fram förslagen och att Naturvårdsverket skulle ha en samordnande och rådgivande roll i arbetet.³ Så har också skett beträffande de förslag som redan överlämnats till regeringen. Beträffande File hajdar har dock Naturvårdsverket valt att på egen hand föranstalta om de kompletteringar som verket, av allt att döma, bedömt nödvändiga. Naturvårdsverket har därför uppdragit åt ArtDatabanken att lämna förslag på naturtypsklassning av skogsmarken på File hajdar. ArtDatabanken, i sin tur, har överlåtit delar av utredningsarbetet på CBM. De presenterade rapporterna ska alltså ses som en gemensam utredning.

Cementa fick kännedom om utredningen först sedan det kommit till Cementas kännedom att ArtDatabanken under sommaren 2016 genomförde egna fältstudier i Utökningsområdet. Cementa erbjöd därefter utredarna att ta del av det kunskapsunderlag beträffande markanvändningshistoriken som Dan Carlsson tidigare tagit fram på Cementas uppdrag. Syftet från Cementas sida var att skapa förutsättningar för ett gemensamt arbete där samtliga parter kunde bidra med sina kunskaper för att skapa bästa möjliga underlag för frågan om utpekande av Natura 2000. Ett möte hölls den 1 september då bl.a. Dan Carlsson höll en presentation för ArtDatabanken. ArtDatabanken har dock inte återkommit. Istället har Cementa under december 2016 fått del av de ovan nämnda rapporterna, i slutligt skick. Cementa anser att det är beklagligt att utredarna av allt att döma har saknat den kännedom om markanvändningen under 1900-talet som Cementa på egen hand har inhämtat.

Eftersom ArtDatabanken inte återkom till Cementa, och eftersom de slutliga rapporterna relaterar till centrala begrepp på ett sätt som Cementa inte förstår, har Cementa låtit Dan Carlsson ta fram en rapport som närmare behandlar ett antal frågeställningar som har betydelse för förståelsen av markanvändningshistoriken och som också berör frågan om markanvändningen under 1900-talet, se Bilaga 1. Som framgår av sammanfattningen ovan, liksom den närmare genomgången av ArtDatabankens utredningar nedan, framkommer ett flertal historiska fakta som talar *mot* att Utökningsområdet har betats.

Cementa konstaterar att ArtDatabankens utredning tydligt tar utgångspunkt i uppfattningen att det föreslagna utökade Natura 2000-området, generellt, har använts som betesmark i stor omfattning och att detta har präglat naturmiljön. Denna utgångspunkt redovisas trots att det, vilket blir tydligt vid närmare genomgång av rapporterna, saknas historiska belägg för bete i Utökningsområdet. Som framgått vid Cementas genomgång (se nedan) presenteras endast ensidiga tolkningar av det historiska och biologiska källmaterialet trots att det är fullt möjligt att på ett minst lika trovärdigt sätt tolka dessa uppgifter som att något generellt bete inte har förekommit inom det föreslagna utökade Natura 2000-området i historisk tid.

---

³ Regeringsbeslut 2014-01-09, M2014/65/Nm

3. Cementas syn på frågan om Utökningsområdet kan klassas som trädklädd betesmark

Frågan om naturtypsklassningen av skogsmarken på File hajdar är av stor betydelse eftersom ett eventuellt Natura 2000-utpekande i detta fall måste ske på otvetydiga grunder, såväl ur ett juridiskt som ur ett vetenskapligt perspektiv. Detta mot bakgrund av *dels* att det är fråga om privatägd mark som representerar ett mycket stort ekonomiskt värde,⁴ *dels* då området, som är riksintresse för mineralutvinning, representerar ett mycket angeläget samhällsintresse vad gäller Sveriges framtida försörjning av byggmaterial. För Cementas del är det inte endast förlusten av kalkstensreserven som oroar, utan även det faktum att *anpassade* naturvårdsåtgärder skulle omöjliggöras med en framtida förvaltning av området såsom betesmark.

Naturvårdsverket och ArtDatabanken synes dela Cementas uppfattning att ett skogsområde faktiskt ska ha betats för att kunna klassas som trädklädd betesmark. Naturvårdsverkets vägledning om trädklädda betesmarker⁵ hänvisar till en text i EU:s tolkningsmanual där det framgår att det ska vara fråga om lång hävdkontinuitet. Naturvårdsverket anger också, för egen del, i vägledningen att ”bete förekommer normalt i naturtypen” och att ”en viss beteskontinuitet måste finnas”. Det går alltså inte att komma ifrån att en beteskontinuitet måste föreligga för att marken ska kunna klassas som trädklädd betesmark. Några objektiva kriterier för när i tiden och med vilken kontinuitet som bete ska ha förekommit förekommer dock inte i vare sig art- och habitatdirektivet eller Naturvårdsverkets vägledning. Däremot finns sådana kriterier i Skogsstyrelsens definition av ”äldre betespräglad skog” enligt SKSFS 2013:1⁶

Tydligt betespräglade skogar med äldre, extensivt nyttjat barr- löv- eller blandskogsbestånd som uppkommit genom naturlig förnygring. Områdena har under skogens uppväxt och mognad utan längre uppehåll betats åtminstone in på 1960-talet av hästar, nötkreatur, får eller getter.

Definitionen gör det möjligt att objektivt fastställa vilka krav på historisk markanvändning som ska användas för att det ska anses vara fråga om en betespräglad skog.

Kraven på att skogen ska ha betats utan längre uppehåll och åtminstone in på 1960-talet har inte tillkommit av en slump utan framstår som rimliga för att definitionen ska bli meningsfull. Om man bortser från dessa krav skulle nämligen all skog, som någon gång i historien *kanske* betats, klassas som trädklädd betesmark. Frågan inställer sig naturligtvis om vad detta skulle få för betydelse för skogsförvaltningen i Sverige. Förutsebarheten försvinner helt och ger plats för subjektivt godtycke när det i praktiken blir omöjligt att särskilja faktiskt betespräglad skog från annan skogsmark.

Särskilt när privatägd skogsmark ianspråkats, vore det ur rättssäkerhetssynpunkt direkt olämpligt att Naturvårdsverket, som inte är ansvarig sektorsmyndighet för skogsskötseln, frångår Skogsstyrelsens definitioner till förmån för en alldeles egen ny, icke genomtänkt och icke med Skogsstyrelsen avstämd, definition.

⁴ Kalkstensreserven inom det föreslagna utökade Natura 2000-området har beräknats motsvara ett cementvärde om ca 65 miljarder kronor.

⁵ Naturvårdsverket, Vägledning för svenska naturtyper i habitatdirektivets bilaga 1, Trädklädd betesmark, NV 4493-11, maj 2012.

⁶ Skogsstyrelsens allmänna råd 2013:1 avser 7 kap 11 § miljöbalken och 6 § förordningen om områdesskydd och tillämpas av myndigheten vid utseende av biotopskyddsområden.

Den centrala frågan när det gäller kravet på beteshävd och kontinuitet är alltså hur marken har använts under senare delen av 1900-talet och fram till idag. I det avseendet är det en klar brist att CBM:s utredningar ensidigt lägger tonvikten på 1700- och 1800-talen.

Cementa kan konstatera, vilket också framgår av CBM:s utredning, att det vid slutet av 1800-talet fanns ett omfattande system av hagmarker inom Othemars gårds utmarker vilka huvudsakligen var belägna norr om det föreslagna Natura 2000-området men som till en mindre del överlappar detta, se Bilaga 2. Vidare framgår att skogsmarken vid denna tid saknade inhägnad i gränsen mot File gårds utmarker (dvs. Utökningsområdet). Av dokumentation i form av en avmätning av File hajdar från år 1937⁷ framgår att det även då saknades inhägnader såväl i ägogränsen mellan File och Othemars som inom Utökningsområdet, samtidigt som det fanns ett flertal hagar på angränsande fastigheter. Hagarnas lokalisering sammanfaller till stor del med områden med djupare jordmån som till skillnad från Utökningsområdet kan hålla en större mängd vatten och därmed ger förutsättningar för bete. Materialet ger en samstämmig bild av att Utökningsområdet under senare delen av 1800-talet och in på 1900-talet saknade inhägnader och därmed inte heller betades eftersom djurägaren redan vid den här tiden var skyldig att stängsla in sin betesmark.⁸

Cementa förvärvade Utökningsområdet 1946 och några år därefter. I samband med förvärven ingicks avtal med de tidigare ägarna varigenom dessa fick rätt att avverka skogen, i vissa fall på 50 år, i något fall ”för all framtid”. Vidare uppläts rätt till jakt. Cementa har däremot inte upplåtit någon rätt till bete och har givetvis inte heller själv nyttjat skogen för bete.

Cementa kan konstatera att Utökningsområdet, sedan 1900-talets början och fram till idag, har använts för jakt, skogsbruk, mineral- och oljeprospektering, kalkstensbrytning samt på senare år för naturvårdsåtgärder. Det är ett faktum att något bete inte har förekommit i Utökningsområdet åtminstone under senare hälften av 1900-talet. Källmaterialet pekar också mot att det av allt att döma inte heller förekommit bete under första hälften av 1900-talet. Huruvida det har förekommit bete dessförinnan går inte att belägga med någon säkerhet. Det är möjligt att bete längre tillbaka i tiden har förekommit någonstans på File hajdar men det finns i så fall ingenting som talar för att detta har lämnat några tydliga spår i naturmiljön.

Det är samtidigt ingen tvekan om att det historiska källmaterial som CBM använder möjliggör helt andra tolkningar än de som presenterats. I och med CBM:s rapport blir det väldigt tydligt att några konkreta bevis för att File hajdar generellt, och i synnerhet Utökningsområdet, har använts för bete i historisk tid inte har kunnat presenteras.

I ArtDatabankens och CBM:s rapporter har det inte heller framkommit någon ny information angående områdets ekologi jämfört med Enetjärn Naturs tidigare studier. Det är dels tolkningarna av vad informationen innebär och dels synen på hur området bäst förvaltas framöver som skiljer sig. Utredningarna tillför därför ingenting till frågan om utpekande av Natura 2000-området.

Om man bortser från vilka faktorer som eventuellt har präglat naturmiljön så kan man konstatera att naturmiljön i och för sig uppvisar sådana egenskaper som skulle kunna uppfylla kriterierna för såväl naturtypen trädklädd betesmark som för naturtypen taiga. Detta är dock inte tillräckligt. För att klassa skogsmarken som trädklädd betesmark så ska det naturligtvis vara fråga om en *betesmark*.

---

⁷ Underbilaga 6 till Bilaga 1.

⁸ Se not 15 nedan.

En tillkommande, och väsentlig, faktor är givetvis hur Utökningsområdet bör förvaltas framöver. ArtDatabanen och CBM utgår vid sin bedömning kring hur området bäst bör skötas enbart ifrån vad som är känt om kärlväxtfloran. Om skogsmarkerna generellt ska klassas som trädklädda betesmarker så måste detta också rimligen bli styrande för den bevarandeplan som länsstyrelsen därefter skulle behöva upprätta. Detta innebär att skötseln enligt bevarandeplanen kommer att anpassas efter relativt vanligt förekommande växtarter⁹ som visserligen är minskande men inte så sällsynta att det är befogat att göra skötselåtgärder för dessa arter just i Utökningsområdet. En väsentlig fråga är om Länsstyrelsen Gotland, som skulle få ansvara för förvaltningen, verkligen ser det som en realistisk och ur naturvårdssynpunkt lämplig förvaltning att bedriva betesdrift inom hela detta område. Förutsatt att det över huvud taget är praktiskt möjligt, uppstår onekligen en oro för att införande av bete riskerar att skada och hota andra arter i området. Ett exempel på en art som direkt skulle missgynnas av bete är vädndräfjäril. Om avsikten verkligen är att utöka skyddet av trädklädda betesmarker så finns det utan tvekan andra områden som är betydligt bättre lämpade för sådana åtgärder.

I kommande tillståndsprövning för fortsatt täktverksamhet kommer Cementa föreslå ett antal skyddsåtgärder. Dessa kommer bland annat inbegripa anpassade skötselåtgärder – för olika delar av Utökningsområdet – som bäst gynnar den biologiska mångfalden ur olika perspektiv och alltså inte enbart en ensidig betesdrift som exklusivt gynnar kärlväxtfloran. Sådana skötselåtgärder är oförenliga med en generell klassning av skogsmarkerna som trädklädda betesmarker.

En klassning som trädklädd betesmark är således olämplig av flera skäl. Det saknas stöd för bete i det historiska källmaterialet, det strider mot Skogsstyrelsens allmänna råd om hur äldre betespräglad skog ska definieras och det skulle framtvinga en för Utökningsområdet ogynnsam förvaltning som riskerar att skada de verkligt stora och betydelsefulla naturvärdena.

4. CBM:s rapport

Cementa konstaterar att CBM:s rapport på ett mycket ensidigt sätt tar ställning till en förklaringsmodell som går ut på att File hajdar generellt har betats i historisk tid, utan att presentera några egentliga belägg för detta. Cementa konstaterar också att rapporten i stora delar framstår som ett omfattande polemiserande emot de slutsatser som Dan Carlsson tidigare har redovisat, snarare än en förutsättningslös analys av den historiska markanvändningen och hur denna har påverkat naturmiljön. Rapporten ger därför en ytterst ensidig bild av File hajdar som en historisk betesmark.

CBM ägnar en stor del av sin rapport åt att argumentera i frågan om det i historisk tid över huvud taget har förekommit s.k. utmarksbete på Gotland eller ej. Detta är möjligen en fråga av stort akademiskt intresse men frågan saknar betydelse för utseende av nytt Natura 2000-område på File hajdar. Diskussionen blir också, som framgår nedan, bristfällig eftersom det inte ges någon entydig definition av begreppet ”utmarksbete”.

Dan Carlsson har tidigare ifrågasatt den gängse uppfattningen att alla skogar på Gotland i historisk tid har betats. Det går nämligen inte att utgå ifrån att all skog på Gotland är betespåverkad och därmed automatiskt kan klassas som trädklädd betesmark. Som utvecklas i avsnitt 3 ovan ska det finnas belägg för att betesdrift pågått i modern tid.¹⁰ Det står alltså klart

⁹ T. ex. färsvingel, backtimjan, praktbrunört, rosettjungfrulin, ängsviol, ärenpris, ljus solvända, darrgräs, fältsippa, sankt pers nycklar, svartkämpar, vårbrodd, ängsvädd, vildlin, jordtistel och vit fetknopp.

¹⁰ Se Skogsstyrelsens ovan nämnda definition.

att bete faktiskt ska ha förekommit på den aktuella platsen i sådan omfattning att naturmiljön fortfarande är präglad av denna. Att enbart argumentera för att det faktiskt har förekommit skogsbete *på andra platser* på Gotland är därför inte särskilt meningsfullt då det inte alls säger någonting om betet och naturmiljön på File hajdar. Den relevanta frågan är istället om, och i så fall i vilken utsträckning, som det föreslagna Natura 2000-området har använts för bete i historisk tid och i så fall i vilken mån skogen fortfarande är präglad av sådan betesdrift.

Ett grundläggande problem med CBM:s rapport är att den relaterar till det geografiska begreppet "File hajdar" på ett oklart sätt. Beroende på hur det definieras kan områdets yta anses uppgå till över 1 200 ha. Det är endast de västliga delarna av File hajdar som nu har föreslagits som ett utökat Natura 2000-område och som därmed är relevanta i ärendet, dvs. de områden som ligger längst ifrån bebyggelsen i Othemers socken.¹¹ Det framgår inte av rapporterna om de undersökningar som gjorts har avsett Utökningsområdet eller över huvud taget det föreslagna Natura 2000-området. CBM:s slutsats, att "File hajd har otvivelaktigt betats sedan tiden kring 1700", är riktig om man härmed avser de avgränsade områden för vilka det finns historiskt belägg för bete, men blir omöjlig att relatera till eftersom rapporten inte alls innehåller någon konkret beskrivning av vilka delar som CBM menar har betats. Om rapporten ska uppfattas som att bete har förekommit *överallt* på File hajdar, så är det ett påstående som saknar grund i den redovisade analysen. I rapporten redovisas inga historiska belägg för att bete över huvud taget har förekommit inom Utökningsområdet.

I rapporten påstås att *hagar* historiskt var ett sätt att omvandla den "gemensamt ägda" utmarken till privat ägd mark. Således har författarna tolkat de "samtida rösterna" från 1800- och 1900-talet (avseende helt andra platser än File hajdar) på det sättet att när utmarksbete nämns så avses gemensamt ägda och ej inhägnade marker. Vidare hävdar författarna i sina slutsatser att "[u]tmarken ägdes fram till slutet av 1800-talet mark gemensamt av alla jordägarna i byn"¹² vilket saknar stöd i analysen och dessutom är felaktigt. Tolkningen baseras sannolikt på förståelsen av betesdriften på fastlandet i södra Sverige där allmänningar var vanligt förekommande. Författarna förbiser dock det faktum att sådan gemensamt ägd mark i princip inte förekom på Gotland under den studerade tidsperioden.¹³ Så långt tillbaka i tiden som det historiska källmaterialet kan visa, dvs. sedan 1600-talet, har File hajdar utgjort *enskild mark* som huvudsakligen varit uppdelad mellan de två gårdarna Othemars i norr och File i söder.¹⁴ Rätten till bete reglerades i äldre tid genom 11 kap 1 § i 1734 års byggningsbalk:

I Stängd mark och hiordawall måge alle, som ther i del hafwa, til muhlbete nyttja, och låta ther få sitt hwart om annat gå. Men ej må någor drifwa eller walla sitt få å annars enskilta skog eller mark, wid bot, som i 9. Cap. och 7. §. sägs.

Rätten till bete inom respektive gårds del av File hajdar tillkom alltså endast ägaren till gården. Den som utan markägarens tillåtelse lät sina djur beta där kunde ådömas bötesstraff. Författarnas beskrivning, att betesdjuren gick "klöv om klöv", relaterar alltså inte till förhållandena i det studerade området.

CBM:s rapport förklarar inte heller det faktum att det saknas spår eller annat bevis för hägnader på File hajdar vilket efter ikraftträdandet av 1857 års hägnadsförordning var en förutsättning för

¹¹ Jfr karta på sid 15 i CBM:s rapport.

¹² Sid 5 i rapporten.

¹³ Undantaget är de tre sydligaste socknarna på Gotland där betesallmänningar förekom in på 1800-talet. Se sid 31 ff i Bilaga 1.

¹⁴ Se t.ex. figur 28 på sid 67 respektive figur 31 på sid 71 beträffande ägoförhållandena år 1696.

att få bedriva bete där.¹⁵ Författarna menar att en stor del av området troligen förblev ohägnad alternativt att den förvandlades till ”stora bygemensamma hagar”¹⁶. Det sistnämnda framförs anmärkningsvärt nog utan stöd i några källor samtidigt som det finns källmaterial som visar vart hagmarkerna faktiskt var belägna. Författarna anför även att ägaren till File skulle ha varit *ålagd* att uppföra stängsel längs fastighetsgränsen mot Othemars utmarker vilket endast stämmer om man förutsätter att områdena betades.¹⁷

Författarnas användning av begreppen ”by” och ”bygemensam” är missvisande då det i Othems socken liksom generellt på Gotland inte har förekommit den typ av reglerad bygemenskap som i äldre tid varit vanlig t.ex. på Öland eller på fastlandet.¹⁸ Othems socken har istället, sannolikt sedan förhistorisk tid, bestått av ett antal ensamgårdar. Enstaka gårdar har periodvis haft fler än en ägare men det kan inte på något vis jämföras med en bygemenskap. Att författarna väljer att benämna File gård som en ”by” visar tydligt hur kunskaper om förhållandena i andra delar av Sverige okritiskt har överförts till analysen av det gotländska landskapet utan att kontrollera om förhållandena är jämförbara. Det historiska källmaterialet visar att File gård var en ensamgård som från sekelskiftet 1700 och fram till senare delen av 1800-talet ägdes av kalkpatroner som inte var bosatta på gården.¹⁹ Någon ”bygemenskap” har alltså aldrig existerat här.

Rapporten tycks därtill utgå ifrån förutsättningen att det finns ett motsatsförhållande mellan utmark och inhägnad mark. Författarnas tolkning är att hagarna har varit en del av inägomarken och att bete som skedde ”på skogen” var synonymt med lösdrift. Denna uppfattning stöds dock inte av det historiska källmaterialet såvitt avser Gotland utan tvärtom visar kartmaterialet hur vanligt det var att gårdarna hade beteshagar i skogen, ofta stora till ytan och många gånger långt ifrån gårdsbebyggelsen då tillgången på vatten var styrande för hagarnas lokalisering.²⁰ Detta synes också överensstämma med den äldre betesdrift som en av informanterna i CBM:s rapport beskriver beträffande Hejnum socken (beläget söder om File hajdar), dvs. med olika beteshagar på längre och kortare avstånd från gården.²¹ Under 1800-talets senare del fanns det likaså omfattande beteshagar i de norra delarna av Othemars utmarker, dvs. huvudsakligen norr om det föreslagna Natura 2000-området vilket författarna väljer att tolka som att ”inägorna” hade expanderat²² men som lika gärna kan tolkas som utmarksbete i hägnader. Författarna har också missat de omfattande hagmarkerna väster och söder om Utökningsområdet. Författarnas användning av begreppet ”utmarksbete” måste alltså ifrågasättas eftersom det inte på något sätt kan förutsättas vara synonymt med lösdrift.

Tonvikten i den historiska analysen ligger på Othemars gård vilket sannolikt beror på att källmaterialet vad avser t.ex. kartmaterial och bouppteckningar är betydligt rikligare beträffande Othemars än för File gård. Det leder till att slutsatserna beträffande markanvändningen på det som författarna benämner ”File hajd” egentligen relaterar till *Othemars* gårds historiska ägor. Detta har stor betydelse eftersom Utökningsområdet, tillika riksintresseområdet för mineral, ligger inom *File* gårds historiska ägor. I rapporten dras inga slutsatser av att Othemars är en av få kontinuerligt drivna privatägda bondgårdar i Othem socken medan File, liksom flertalet

¹⁵ Här ålades djurägaren att ”medelst hägnad eller vallning eller på annat sätt, om [djuren] hålla sådan vård, att de icke olovligen inkomma på annans ägor”.

¹⁶ Sid 6 i CBM:s rapport.

¹⁷ Sid 29.

¹⁸ Sid 12 ff.

¹⁹ Sid 71 ff.

²⁰ Sid 44 ff.

²¹ Sid 84 i CBM:s rapport.

²² Sid 29 i CBM:s rapport.

gårdar i socknen, i princip upphörde att vara en traditionell bondgård kring sekelskiftet 1700 sedan gården köpts upp av kalkpatroner.²³ Författarna noterar visserligen att exempelvis mängden hagmarker vid File gård är i princip oförändrad under den studerade tidsperioden samtidigt som hagmarkerna vid Othemars expanderat kraftigt. Likaså noterar författarna att File gård ägdes av kalkpatroner. Författarna reflekterar dock inte över skillnaderna i markanvändning utan tycks utgå ifrån att förhållandena vid File gård borde ha varit desamma som vid Othemars trots bristen på motsvarande historiska belägg.

Den ensidiga fokuseringen på betesdriften synes ha lett till att omständigheter som talar *emot* betesteorin har omtolkats för att passa med den uppställda hypotesen. Således konstateras det att ”möjligheterna att rekonstruera djurantalet i File är sämre än i Othemars”²⁴ varpå det uppskattade djurantalet för Files del räknas upp med tre till fyra gånger det historiskt belagda antalet. Författarna synes inte reflektera över om det faktiskt kan ha varit så att antalet djur i File var betydligt mindre än t.ex. i Othemars. Likaså sägs att det är ”ont om direkta utsagor om betet” i samband med storskiftet kring år 1800 vilket lika gärna skulle kunna tolkas som att betet var mindre omfattande än vad författarna förmodat. Vidare noterar författarna den vanligt förekommande kalkbrytningen och den omfattande skogsskövlingen liksom att det funnits en kalkugn på File gård²⁵ utan att reflektera över vad dessa verksamheter kan ha haft för påverkan på naturmiljön. Det framgår också av inledningen till rapporten att fokus har varit på betesdriften och att andra typer av utmarksutnyttjande berörs endast som en aspekt som har betydelse för betestillgången²⁶.

Detta leder till att utredningen förbiser den klart största mänskliga påverkansfaktorn på skogsmarkerna på norra Gotland i historisk tid, nämligen den omfattande avskogningen under 1700- och 1800-talet som främst skedde för att förse den framväxande kalkindustrin med vedråvara. Att avskogningen var omfattande och ledde till att skogarna försvann på stora delar av norra Gotland är ett väl etablerat historiskt faktum liksom att detta ledde till lagstiftningsåtgärder under senare delen av 1800-talet som begränsade privata markägares dispositionsrätt över skogen²⁷. Det är också ett faktum att File gård ägdes av kalkindustrin under hela denna period. Syftet med markinnehavet har uppenbarligen varit att få åtkomst till kalk och vedråvara för de kalkugnar som fanns på File gårds marker och möjligen även till kalkugnarna i Slite.²⁸ Att de bevarade bouppteckningarna visar på en väsentligt mindre omfattande djurhållning vid File Gård, jämfört med Othemars, kan alltså förklaras med att de boende huvudsakligen var sysselsatta i kalkindustrin.

Likaså utelämnas sådana uppgifter i källmaterialet som direkt talar *mot* att File hajdar skulle ha utgjort betesmark. Det nämns att utmarken på File hajdar inte omfattades av 1876 års skifte av bl.a. File gård,²⁹ däremot nämns inte skälet härför, nämligen att ”skogsmarken vore af en betydlig areal och mest bestående av hållbunden mager jordmån”³⁰, utan någon uppgift om att det exempelvis skulle ha funnits beteshagar där. Att en så pass värdefull betesresurs, som

²³ Sid 71 ff i Bilaga 1. Noterbart är även att gården var övergiven under delar av 1600-talet.

²⁴ Sid 35 i CBM:s rapport.

²⁵ Sid 30.

²⁶ Sid 7.

²⁷ Sid 59 ff i Bilaga 1.

²⁸ Sid 62.

²⁹ Sid 27 i CBM:s rapport.

³⁰ Sid 76 i Bilaga 1.

författarna vill mena att marken utgjorde, på dessa grunder skulle ha undantagits från skifte är orimligt. Likaså utelämnas 1900-talets källor som visar hagmarkernas lokalisering.

De ensidiga tolkningarna av det historiska källmaterialet till förmån för betesteorin synes i sin tur ha varit en utgångspunkt för tolkningen av det s.k. biologiska kulturarvet. Trots att avsikten uppges vara att bedöma det biologiska kulturarvet *tillsammans* med olika indikationer så framgår det tydligt att tolkningarna istället har *utgått ifrån* föreställningen om ett historiskt bete.

CBM gör tolkningen att skogen på File hajdar inte uppvisar några naturskogsstrukturer.³¹ Enligt deras definition av naturskogsstrukturer kan de bara förekomma i tät skog där de enda luckorna och möjligheterna till föryngring är där träd nyligen har fallit eller i skog som styrs av skogsbränder. Enligt deras sätt att se det kan en naturligt gles hållmarksskog således inte hysa naturskogsstrukturer. Det förefaller vara en mycket smal tolkning av begreppet naturskogsstrukturer. Att urskog och naturskog är begrepp som bör användas sparsamt i vår del av världen är riktigt. Ingenting här är helt orört. Men det är ett misstag att förneka att strukturer och element knutna till naturskog/urskog kan återfinnas i hållmarksskog. Om vi inte ser detta och tillmäter detta betydelse så riskerar vi ett läge där endast skog som är dokumenterat orörd urskog/naturskog tillmäts högre naturvärde och anses skyddsvärd medan all annan skog, oberoende av vilka strukturer, element och biologisk mångfald som finns anses sakna värde.

CBM gör med andra ord en ytterst snäv tolkning av begreppet naturskog och samtidigt en ytterst generös tolkning av begreppet betspräglad skog. Att samtidigt avgränsa analysen till enbart naturskog respektive betespräglad skog leder ofrånkomligen till att all skog som inte utgör helt orörd urskog kan klassas som betespräglad skog. Det innebär också att man missar andra påverkansfaktorer, exempelvis hur väl åldersbestämningen av träd på File hajdar³² överensstämmer med slutet för avskogningsfasen (och införandet av förbud mot skogsavverkning) på Gotland. Cementa har för egen del ingen kännedom om omfattningen av historisk skogsavverkning på File hajdar men konstaterar att detta *kan* vara en förklaringsmodell till de befintliga strukturerna. Det blir alltså tydligt att författarnas tolkning har skett mot bakgrund av en förutfattad bild av att naturen är präglad av bete.

Sammanfattningsvis kan konstateras att analysen består av ett flertal tolkningar av historiskt och biologiskt källmaterial. Dessa tolkningar har sedan behandlats som ”indikationer” som lagts samman för att stödja en hypotes. Tolkningar kan emellertid göras på flera sätt och det är uppenbart att tolkningarna i det här fallet har gjorts utifrån en förutfattad mening om att ”utmarksbete” i form av lösdrift har varit allmänt förekommande i äldre tid och därför även måste ha förekommit överallt på File hajdar. Vad som presenteras i rapporten är inte heller självständiga ”indikationer” utan istället antaganden som förutsätter att andra presenterade antaganden är korrekta.

Det är beklagligt att de ensidiga tolkningarna av de historiska källorna har tagits som definitiva utgångspunkter för såväl CBM:s egna tolkningar av det biologiska kulturarvet som ArtDatabankens förslag på naturtypsklassning (se nedan). Detta innebär nämligen att bristerna har fått genomslag i hela det resultat som nu presenterats.

³¹ Sid 69 i CBM:s rapport.

³² Sid 69.

5. ArtDatabankens rapport

ArtDatabanken anger i sin rapport att deras utlåtande baseras på CBM:s utredning av markanvändningshistoriken och det biologiska kulturarvet. ArtDatabanken tar därför som utgångspunkt för sin bedömning att betet har pågått ”åtminstone fram till mitten av 1900-talet.”

Enetjärn Natur, som på uppdrag av Cementa genomfört detaljerade studier av Utökningsområdet, gör bedömningen att det i första hand är naturgivna förutsättningar som format de naturmiljöer som finns här idag. Om det historiskt har bedrivits bete i området så syns det idag inga spår efter detta varken i strukturer eller i artsammansättning. Varken den historiska information som finns att tillgå eller förutsättningarna på plats (avsaknad av jordmån, brist på vatten) tyder på att det har bedrivits bete i större omfattning. Det luckiga trädskiktet och förekomsten av gläntor förklaras av det tunna och bitvis obefintliga jordlagret där torra och froströrelser gör det omöjligt för träd och buskar att etablera sig.

ArtDatabanken fäster i sin analys stor vikt vid att området hyser populationer av kärlväxter som betraktas som hävdgynnade. Det stämmer att arter som backtimjan och fårsvingel m.fl. arter gynnas av beteshävd i marker som annars hade växt igen, men betande tamdjur är inte en direkt förutsättning för dessa arters existens. Arterna har funnits långt innan människor höll betesdjur, och då knutet till miljöer som är ljusöppna av naturliga skäl, som naturalvar och berghällar – miljöer som återfinns i Utökningsområdet. Enetjärn Natur har sett samma kärlväxtarter i området som ArtDatabanken. Skillnaden är att Enetjärn Naturs undersökningar har omfattat även andra artgrupper såsom svampar och insekter. Detta är en viktig förklaring till varför utredningarna når olika slutsatser.

Många av de kärlväxtarter som hittas på File hajdar för ArtDatabanken vidare till kategorin ”arter som till att börja med ökar efter upphörd hävd, men som på lång sikt minskar eller försvinner när successionen fortgår”. Detta tas som intäkt för att området har betats, och man bortser helt från den påverkan som skett på området genom den historiska kalkindustrin. Enetjärn Natur har i en del områden (öster om föreslaget Natura 2000-område) också sett en ålderssammansättning i trädskiktet som antyder en återetablering efter en period av mer öppenhet, men håller det för mer troligt att detta är spår efter de störningar som den historiska kalkindustrin har medfört. Det fanns under lång tid två aktiva kalkugnar på fastigheten och dessa förbrukade stora mängder ved. På 1940-talet var aktiviteten på Cementas fastighet omfattande då provborrningar av kalksten gjordes på ett stort antal platser, två mindre provbrott togs upp och provborrning efter olja genomfördes. Detta i en tid då ingrepp av det här slaget torde ha inneburit att många människor aktivt jobbade i området och då många transporter sannolikt gjordes med häst.

All denna verksamhet måste oundvikligen ha gett upphov till omfattande markstörning och slitage, samt avverkningar, och det är anmärkningsvärt att ArtDatabanken helt blundar för att den igenväxning man idag ser i markskiktet mycket väl kan vara orsakad av dessa aktivitetsperioder.

6. Ärendets fortsatta handläggning

Detta ärende inleddes med att regeringen den 9 januari 2014³³ gav länsstyrelserna i uppdrag att lämna förslag till nya Natura 2000-områden och kompletteringar av redan föreslagna områden. Uppdraget skulle enligt regeringen genomföras i enlighet med Naturvårdsverkets riktlinjer.

Av regeringens uppdrag framgår *inte* att det ankommer på Naturvårdsverket att ta fram utredningar som kompletterar ett till verket redovisat länsstyrelseuppdrag.

Naturvårdsverket har nu ändå införskaffat egen kompletterande utredning, trots att detta alltså inte ingår i regeringsuppdraget. Utredningen bortser från den definition av *äldre betespräglad skog* som Skogsstyrelsen fastställt. Ett grundläggande krav på vetenskaplighet är att arbetet måste bedrivas förutsättningslöst. Så har inte skett. Utredningarna tillför inget till frågan om Natura 2000-utpekande.

Den fråga som nu uppkommer är vad Naturvårdsverket avser att göra med länsstyrelsens andra förslag till utökning av Natura 2000-området Filehajdar.

Ska Naturvårdsverket vidarebefordra förslaget utan att lägga till den egna utredningen? Detta skulle i så fall innebära att verket ställer sig bakom ett förslag som verkets personal uppenbarligen ansåg vara så bristfälligt underbyggt att Naturvårdsverket behövde komplettera det med egen utredning för att det skulle kunna anses ligga i linje med Naturvårdsverkets riktlinjer.

Ska Naturvårdsverket istället vidarebefordra förslaget jämte den egna utredningen? Detta skulle i så fall leda till förvirring eftersom förslaget vilar på en definition av *äldre betespräglad skog* som inte uppfyller den definition som Skogsstyrelsen fastställt, trots att Skogsstyrelsen är den myndighet som är ansvarig för skogsskötseln i Sverige. Även om man skulle bortse från Skogsstyrelsens definition så finns det inga belägg för att Cementas mark har betats och därmed präglats av bete.

Cementa anser för sin del att Naturvårdsverket nu bör uppfatta det uppdrag verket erhöll den 9 januari 2014 som avslutat och meddela miljödepartementet att några ytterligare förslag på Natura 2000-områden inte kommer att lämnas med anledning av regeringsuppdraget.

Vad som också talar för detta är att Naturvårdsverket redan har redovisat ett stort antal länsstyrelseuppdrag till regeringen. Dessa innefattar bland annat avsevärda arealer som Länsstyrelsen på Gotland har klassat som *trädklädda betesmarker*. Regeringen har i sin tur föreslagit dessa områden för EU-kommissionen. Det saknas anledning för Sverige att redovisa ytterligare sådana områden för att uppfylla sina åtaganden enligt Art- och habitatdirektivet, vilket var skälet bakom regeringsuppdraget.

Malmö 2017-01-25

Bo Hansson

Martin Johansson

³³ Regeringsbeslut 2014-01-09, M2014/65/Nm

Bilagor

1. Utmark och bete på Gotland, 1600-, 1700-, och 1800-talets användning av utmarken på Gotland, med betoning på Othem socken, Dan Carlsson
2. Karta, hagmarker inom Othemars gård jämfört med föreslaget Natura 2000-område